

Eksperimentalna identifikacija okoljskega implementacijskega deficita v Sloveniji s pomočjo indeksa okoljske trajnosti Svetovnega ekonomskega foruma¹

Povzetek

Slaba implementacija pravnega reda je ena glavnih ovir hitrejšemu razvoju Slovenije. Akumuliranje implementacijskega deficita dosega makroekonomske dimenzije in je posebej izrazito na novih področjih zanimanj javnih politik, kjer so tranzicijske prilagoditve še večje kot na ustaljenih področjih državnega interveniranja. V prispevku predlagava oblikovanje natančno definirane

in merljivega koncepta okoljskega implementacijskega deficita (OID) in s tem prispevava, da se razprava o OID razvije predvsem s strokovnimi argumenti teorije in prakse analize politik.

Predlagana metoda izhaja iz uporabe podatkovne baze indikatorja okoljskih dosežkov, ki ga ocenjuje Svetovni ekonomski forum. Ocenjujeva, da je OID v Sloveniji v

primerjavi z ostalimi članicami EU visok, najbolj pri transparentnosti in učinkovitosti (2002), razmeroma nizek pa pri demokratičnosti. Na koncu zaključke posplošujeva in predlagava, da bi vladni resorji z visokim ID lahko bili omejeni pri poviševanju proračunskih izdatkov, dokler ne evidentirajo občutnega znižanja ID s področij, za katera so pristojna.

Summary

The poor implementation of the rule of law is one of the key barriers to Slovenia's faster development. The accumulated implementational deficit has reached macroeconomic proportions and is particularly acute in newly relevant policy areas, where the necessary adjustments in transition are even greater than in established spheres of governmental intervention. In this article, we propose the formulation

of a precisely defined and measurable concept of spatial implementational deficit (SID), thus contributing to the literature by framing further discussion about SID into one based on technical theories and analyses of policy lessons.

The proposed method is based on a database of indicators evaluated by the World Economic Forum. We estimate that Slovenia's SID is high

relative to that of other EU members; it is highest in terms of transparency and efficiency (2002) and relatively low in terms of "democraticness." We conclude by generalizing our conclusions and recommending that governmental units with high ID be limited in their ability to increase their budget until they post a significant decrease in ID in areas under their jurisdiction.

1. Uvod

Slovenija se je v aktualni Strategiji gospodarskega razvoja do leta 2006 (SGRS) opredelila za trajnostni razvoj kot način za dolgotrajno zvišanje nacionalne konkurenčnosti (SGRS, 2001). Gre za namero Strategije po odvrčanju razvojnih politik od enostranskih odločitev, ki ne razvijajo polno vseh treh sestavin blaginje, gospodarsko, okoljsko in družbeno. V skladu s Strategijo je glavna okoljska

razvojna naloga optimirati blaginjski donos okoljskega kapitala.

SGRS ugotavlja, da je na okoljskem področju omejevanje neučinkovitega okoljskega upravljanja zaradi visokega okoljskega implementacijskega deficita (OID v nadaljevanju) najzmogljivejši način povečevanja virov in vplivnosti okoljske politike v prihodnje.

* Raziskovalka na Inštitutu za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, e-pošta: erkerr@ier.si

**Svobodni razvojni ekonomist, e-pošta: bojan.radej@siol.net

¹ Prispevek je povzetek raziskave, opravljene v okviru ciljnega raziskovalnega programa Konkurenčnost Slovenije 2001-2006, katere prvi cilj je bil proučiti metodologijo okoljskega trajnostnega indeksa WEF za analizo implementacijskega deficita na področju okoljske politike v Sloveniji. Nalogo sta financirala Ministrstvo za okolje, prostor in energijo ter Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.

Implementacijski deficit »predstavlja razliko med formalno sprejetim in dejanskim uresničevanjem sprejetega, med normirano in dejansko vplivnostjo različnih družbenih akterjev ... Je sinonim za primanjkljaj učinkovitosti državne uprave, vlade in ekonomskih politik ter opredeljuje čas, ki je potreben do zaključka tranzicije. Njegovo zmanjševanje je ena glavnih poti za izboljšanje nacionalne konkurenčnosti in uveljavljanje trajnostnega razvoja« (SGRS:21).

Na slabo implementacijo zakonodaje opozarjajo ugotovitve iz Poročila o razvoju (2002). Tako se na primer »Neučinkovitost pravosodnega procesa med drugim kaže v visokem razmerju med indikatorji začetih postopkov, ovadb in indikatorji konca postopkov, to je izvedenih kazni in izvršb« (str. 47). »Počasnost in nezadostnost izboljšav učinkovitosti države ima svojo materialno ceno. Posledica znatnega ID je slabo izvajanje že sprejetega pravnega reda, kar državo in lokalne skupnosti izpostavlja tožbam z odškodninskimi zahtevki, ki povratno bremenijo državni proračun. Od leta 1996 do 2001 so se zahtevki v primerjavi z BDP povečali za 2,4 odstotne točke (str. 49), po grobih in neuradnih ocenah stanje vseh zahtevkov do proračuna dosega 10 % BDP. Ta strošek, kolikor visok že, pomeni skrito in še ne izstavljeno ceno slovenske tranzicije.

OID slabša nacionalno konkurenčnost in absorbira javnofinančna sredstva. Na to opozarja tudi Ministrstvo za finance (MF), ki po podatkih državnega pravobranilstva opaža nenehno rast pravnih zadev zoper državo (po stanju konec leta 1998 jih je v 4,322 zahtevkih za 173 milijard SIT samo glavnice). Od uveljavitve Zakona o izvrševanju proračuna za leto 2000 gre obveznost do izplačila odškodnin in rent po sodnih odločbah v breme tistih ministrstev, ki so z »neizpolnjevanjem obveznosti povzročila nastanek zahtevka«. Ministrstvom z največjim ID se tako povečuje nepredvidljivost njihovih proračunov (politik) v prihodnjih letih (Poročevalec DZ:749). Država ima v rokah ne le škarje (pristojnosti), ampak tudi platno (pravni red) za omejevanje ID. Motivacija tega proučevanja je prizadevanje, da bi se izognili zaznavi OID le kot deficita, ne pa tudi kot problema neimplementiranosti, se pravi le kot okoliščino, ki navaja k povečevanju zahtev po javnih virih za javne politike, ne pa tudi kot zahteve po učinkovitejšem izvajanju javnih funkcij pri obstoječih virih.

Po Pelkmansu sestavljajo ID za Slovenijo naslednji dejavniki (Pelkmans et al:9): pomanjkanje

upravljaljskih kapacitet za uveljavitev pravnega reda (adoption gaps), pomanjkanje kapacitet za črpanje tehnične in finančne razvojne in strukturne pomoči EU, šibke kapacitete pravosodnega sistema, široke diskrecijske možnosti v izvajanju pravnega reda, pojavi korupcije, šibke kapacitete za spremembe, uvajanje novosti.

OID je bil v Sloveniji prvič identificiran in empirično ocenjen leta 1999 v sintezni oceni mednarodne konkurenčnosti IMD (Mednarodni inštitut za menedžment in razvoj) za 47 držav. Za proučevanje OID je od osmih skupin indikatorjev relevantna tretja (Vlada), ki ocenjuje uspešnost državne uprave in vodenja ekonomske politike.

Povečevanje proračunskih sredstev (in uradnikov) za javne politike in tudi za varstvo okolja bo zaradi zmanjševanja vloge države vse težje. Obratno pa lahko omejitev ID v Sloveniji sprost veliko zdaj še neučinkovito uporabljenih virov, od finančnih do kadrovskih, kar pomeni, da bi v prihodnje lahko cilje javnih politik še zvišali, ne da bi bilo treba spreminjati predpise o minimalnih okoljskih standardih (bremena onesnaževalcev oziroma uporabnikov okoljskih virov) niti povečati javne izdatke ali obdavčitev.

Prispevek gradiva na dveh izhodiščih. Prvič, Slovenija v tranziciji zaradi razpiranja ID na okoljskem področju izgublja svoje trajnostne posebnosti razvoja in mednarodno prepoznavno strukturo blaginje. Drugič, Slovenija lahko večji okoljski napredek doseže z izboljšanjem implementacije obstoječega pravnega reda kot z dodatnim zaostrovanjem okoljskih pogojev. Nadaljnje zaostrovanje okoljskih pogojev ni nujno najbolj potencialen način povečevanja okoljske blaginje. Identifikacija in omejitev OID sta namenjena povečevanju nacionalne konkurenčnosti samo z boljšo organizacijo in brez zaostrovanja okoljskih zahtev in sredstev za varstvo okolja. Znižanje OID zniža stroške izvajanja zakonodaje in razvoja². Najino analizo omejujeva le na vidik iz teze, kar pa ne pomeni, da analiza izključuje druge dejavnike (npr. institucionalni razvoj, privatizacija ...). SGRS izhaja iz ocene, da je OID glavna prepreka uspešnejšemu okoljskemu razvoju zaradi otežene integracije politik (OECD:8). Na evropski ravni se pripravlja test uveljavljenosti pravnega reda v članicah, kjer bi ocenili makroekonomsko stabilnost in obstoj integracijskih silnic za večjo koherentnost notranjega trga v kandidatki s presojo vpliva regulacije (Regulatory impact assessment; RIA)³, ki je namenjen ravno presoji izvedljivosti

² Prednostni sektorji okoljske integracije so (OECD, 1996) energetika, promet, predelovalne dejavnosti, turizem in kmetijstvo.

³ Gre za inštrument, ki bi vlagatelju zakona (predloga razvojnega programa, predloga proračuna) naložil, da pokaže na vse posledice uveljavitve njegovega predloga (smotri, opcije, koristi, slabosti, pravičnost, tveganja, stroški izvajanja za tiste, ki jih prizadene izvajanje, usklajevanje, uveljavljanje, sankcije, izvajanje, spremljanje, poročanje) – namreč prvi korak k zapiranju implementacijskega deficita so kakovostnejši, vnaprej bolj integrirani predlogi sistemskih (normativnih in programskih) aktov (Regulatory Impact Analysis: 7,8)

posameznih predpisov, proračuna itn. RIA je preventivni mehanizem, ki naj prepreči sprejemanje slabo pripravljene zakonodaje, ki je značilnost vseh tranzicijskih držav.

Ker je zanimanje za razvojne probleme, povezane z OID, še dokaj novo, vzroki zanj pa dokaj kompleksni, še ni uveljavljenih metodologij merjenja in primerjav OID med državami. Obstajajo že prve metodologije za merjenje splošne konkurenčnosti držav, korupcije in učinkovitosti vladanja, pogosto povezane z razkorakom med normiranim in uresničnim (IMD, WEF, WB, IER, EF in UMAR). Nekatere države pripravljajo lastne analize konkurenčnosti (*Irland's Competitiveness Report, Finland's Competitiveness Report, Benchmarking Slovenia*) z mednarodnimi primerjavami, tudi na prej omenjenih področjih. Oba dunajska inštituta, WIIW (*The Vienna Institute for International Economic Studies*) in WIFO (*Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung*) razvijata različne metode merjenja konkurenčnosti ter spremljata uspešnost srednjeevropskih držav. Tovrstne primerjave so se razmahnile z uvajanjem metodologij različnih razvojnih indikatorjev. Na okoljskem področju so indikatorske primerjave še posebej pogoste, zaradi odsotnosti konsistentnejših podatkovnih sistemov, kot je npr. sistem nacionalnih računov za spremljanje gospodarskega razvoja. Posebni indikatorji za ocenjevanje OID pa še niso bili predlagani.

Pri Svetovnem ekonomskem forumu (WEF) so oblikovali Okoljski trajnostni indeks (OTI). To je mera doseganja okoljske trajnosti, sestavljena iz petih komponent: okoljski sistemi, zmanjšanje pritiskov, zmanjšanje ranljivosti človeka, družbene in institucionalne kapacitete in globalna skrb. Komponente tvori 22 indikatorjev, vsak od njih pa je sestavljen iz več spremenljivk (WEF:14). V prispevku skušava OTI uporabiti za identificiranje OID in tako priti do konsistentnih argumentov za predloge, kako le-tega obvladovati in znižati. Za ločevanje ID od gole neimplementacije (sistemske neorganiziranosti, neučinkovitosti) bova dekomponirala OID na tri dejavnike: demokratičnost, učinkovitost in transparentnost. OTI sicer ni indikator ID in njegova metodologija ne omogoča neposrednega merjenja ID ampak lahko nanj sklepamo le posredno. Namen prispevka je v prvi vrsti testiranje metodološke ideje identifikacije, merjenja in razlage OID s pomočjo podatkovne osnove OTI.

V letu 2002 se Slovenija po OTI uvršča na 23. mesto od 142, po stanju okoljskih sistemov na 46. mesto, po okoljskem upravljanju (vključuje regulativo in upravljanje ter zmanjšanje izkrivljanj pri javni izbiri) pa na 50. mesto. V prehodu k višji ravni trajnosti bi trajnostno propulzivne države morale biti po

uspešnosti okoljskih politik bolje uvrščene kot po izhodiščnem stanju okolja. Slovenska uvrstitev je po politikah slabša kot po izhodiščnem stanju, kar pomeni, da svoje danosti izgublja.

V prispevku najprej razloživa povezavo med konkurenčnostjo in okoljsko regulacijo. Nadaljujeva z metodološkim poglavjem, kjer predstaviva koncept OID, benchmarking metodo, ter metodologijo spremljanja, identifikacije in evalvacije dinamike OID. Po tej metodi ocenjen obseg, strukturo in spremembe OID v naslednjem poglavju interpretirava in predlagava ukrepe za njegovo obvladovanje.

2. Povezava med konkurenčnostjo in okoljsko regulacijo

S kombinacijo nabora statističnih in anketnih indikatorjev merita konkurenčnost držav v mednarodnih primerjavah dva mednarodna inštituta IMD in WEF. Prvi izdaja Svetovni letopis konkurenčnosti z najvišje agregiranim indeksom kratkoročne konkurenčnosti, ki meri trenutno sposobnost države za privabljanje NTI in povečevanje izvoza, oziroma meri kratkoročne sposobnosti za ustvarjanje konkurenčnosti (Kovačič:60). Pri indeksu kratkoročne konkurenčnosti v letu 2004 se Slovenija nahaja na 45 mestu izmed 60 držav (IMD:50). WEF izdaja Poročilo o globalni konkurenčnosti, kjer je poudarek na gospodarskem nastopu države v srednjeročnem obdobju, zato so upoštevani zgolj dejavniki, ki zagotavljajo gospodarsko rast države v daljšem obdobju. V zadnjem poročilu WEF o globalni konkurenčnosti (2003-2004) se po konkurenčnem indeksu (rasti) Slovenija uvršča na 31. mesto (med 102 državami).

Glavne slabosti konkurenčnega položaja Slovenije v mednarodnih primerjavah WEF na področju 'javnih institucij' so bile pristranost v odločitvah vladnih uslužbencev (49. mesto med 102 državama), lastniške pravice (46./102), sodna neodvisnost (45./102), organizirani kriminal (37./102) in neredna plačila javnih institucij (33./102). V mednarodnih primerjavah IMD pa so se na področju 'učinkovitost vlade' kot glavne slabosti pokazale dohodnina (58./60), slabe investicijske spodbude za tuje investitorje (57./60), pomanjkanje podjetniških spodbud (56./60), visoki obvezni socialni prispevki (55./60).

Koncept nacionalne konkurenčnosti kot eno izmed gospodarskih okoliščin obsega tudi okoljsko regulacijo. Ekonomske teorije se glede povezave med okoljsko regulativo in nacionalno konkurenčnostjo razhajajo. Na eni strani konvencionalne ekonomske teorije razlagajo, da

zahteve okoljske regulacije neizogibno povečujejo privatne stroške podjetij (ob predpostavki nespremenjenih ostalih značilnosti trga in popolnih informacijah; statičen pogled), in posledično znižujejo konkurenčnost države. Na drugi strani pa sodobnejše teorije (Porter, Esty, van der Linde, Rapetto) dokazujejo, da izvajanje ustrezne in učinkovite okoljske regulative (v pogojih dinamične konkurence in nepopolnih informacij) ne vpliva na konkurenčnost države negativno in jo lahko celo izboljša. Porter (1998) navaja, da poostreitev okoljske regulative sproža inovacije, kar povečuje konkurenčnost podjetij ter pretehta stroške privatnega sektorja zaradi zaostrene regulative. Poleg tega prikazuje zelo močno povezavo med okoljsko regulativo in kapitalom. Novejši stroji ne potrebujejo samo manj delovne sile, temveč tudi manj naravnih virov ter manj onesnažujejo kot starejši, so pa praviloma dražji. Strožja okoljska regulativa zmanjšuje delež starih strojev in velikost podjetij, povečuje pa produktivnost. Nadalje, investicije v okoljske tehnologije, ki jim je botrovala strožja okoljska regulativa, vplivajo na razvoj okoljskih dejavnosti in ta trend je še posebej izrazit v državah EU. Esty in Porter (2002) sta hipotezo, da izvajanje ustrezne in učinkovite okoljske regulative ne vpliva na konkurenčnost države negativno in jo lahko celo izboljša, proučila s pomočjo indeksa okoljske regulacije in indeksa trenutne konkurenčnosti WEF ob uporabi regresijske analize za 71 držav. Z njo sta potrdila, da strožja okoljska regulacija ne pomeni žrtvovanja nacionalne konkurenčnosti. K temu velja dodati, da se agregiran indeks konkurenčnosti za državo *ceteris paribus* poveča, če se izboljša položaj države pri indikatorjih okoljske regulative. To sicer ni neposreden empirični dokaz pozitivnega vpliva okoljske regulative na konkurenčnost, je pa indicija dejanskih pozitivnih povezav.

Porter pri oblikovanju regulacije, ki bo vzpodbujala inovativnost, produktivnost virov in posledično konkurenčnost države, zagovarja načela, ki jih razumemo kot možnosti za znižanje OID (Porter et al:71-72): osredotočanje na učinke in ne na specifične tehnologije (kot npr. BAT), sprejemanje in izvajanje stroge regulative (s ciljem inoviranja v čim zgodnejših reprodukcijskih fazah), reguliranje bliže končnemu porabniku in vzpodbujanje sistemskih rešitev, uvedba prehodnih obdobj (z upoštevanjem investicijskih ciklov podjetij), uporaba tržnih vzpodbud (takse, prenosljiva dovoljenja, sistem pologov in plačil), medresorno usklajevanje regulacije, vzporedni ali hitrejši razvoj regulacije glede na druge države, zagotovitev enakomernosti in predvidljivosti regulacijskega procesa, vključitev gospodarstva v oblikovanje standardov že v začetku, razvijanje strokovnosti regulatorjev, minimiranje stroškov regulative. Ta načela oziroma ukrepe torej razumemo kot načine znižanja OID in vsaj v tem

pogledu je okoljski prispevek h konkurenčnosti nedvomno pozitiven.

3. Metoda dela

V tem poglavju najprej interpretirava koncept OID v Sloveniji. Potem na kratko razloživa benchmarkig metodo, ki jo WEF uporablja za izračun OTI. Nadaljujeva s predstavitvijo metodologije spremljanja in identifikacije OID. Nazadnje pa podava še metodologijo evalvacije dinamike OID.

3.1. O konceptu OID v Sloveniji

Evalvacija dinamike obsega in strukture OID lahko služi pripisovanju večje/manjše odgovornosti državni administraciji za slabšanje stanja okolja. Neposredno bi ID lahko spremljali npr. z evidentiranjem tožbenih zahtevkov proti državi, s poročili varuha človekovih pravic, z indeksi korupcije ali z analizo sodnih zaostankov, primerjavo programa dela vlade in ministrstev z njihovim poročilom o delu (pri pripravi proračuna države) itn. Različne indikatorske metodologije (IMD, WEF) neposrednega merjena ID ne omogočajo (razen morda neposrednega odčitka rangov pri indikatorjih, ki tvorijo komponento regulativa in upravljanje), ampak lahko iz njih na ID in profil okoljske politike le sklepamo in pridemo do vzorca okoljske politike držav šele posredno.

Razvojna interpretacija OID pa je širša od normativne. Če sprejmemo miselnost RIA, je pogoj za verodostojno delovanje vlade na področju okolja skrbno integrirana strategija, v kateri razvojne prioritete ter planiranje in financiranje investicij podpirajo postopno prevzemanje pravnega reda EU (Pelkmans et al:39-40). OID ni problematičen le kot neuresničenost pravnega reda ampak še zlasti kot dejavnik, ki preprečuje integracijo okoljskih politik s socialnimi in gospodarskimi. Zato moramo OID interpretirati ne le normativno, ampak predvsem razvojno.

Poročilo o razvoju OID vidi takole (UMAR:52): Okoljski razvoj še ni v zadostni meri rezultat integrirane politike. Težave javnega okoljskega upravljanja so delno posledica (i) globljih sprememb načina upravljanja javnih zadev zaradi zahtev medresorne integracije in povečanja udeležbe javnosti pri upravljanju javnih zadev; (ii) spreminja se tudi sam okoljski problem, ko se pozornost z maloštevilnih velikih perspektivno usmerja k številnim malim, razpršenim in raznolikim onesnaževalcem in od varovanja k razvoju okolja. »Temeljni vir za uveljavljanje trajnostnega razvoja v Sloveniji je učinkovito upravljanje« (Poročilo o razvoju:53). OID je indikacija neintegriranega delovanja državne uprave nasploh in njenega okoljskega segmenta

posebej. Pozornosti so potrebni tako znaki neintegriranosti okoljske politike navznoter (med okoljem, prostorom in naravo) kot navzven (z gospodarskimi in socialnimi politikami (ibid). Obstoj ID je posebej izrazit pri javnih politikah »na področjih novih razvojnih zanimanj« (ibid), ker jim jemlje verodostojnost in otežuje njihovo primerjavo z ustaljenimi praksami. Tako OID onemogoča, da bi prevzeti evropski okoljski standardi in boljša okoljska zakonodaja vplivali na znižanje okoljskih pritiskov in izboljšanje stanja okolja – v takšnem položaju se odgovornost za slabšanje stanja okolja z neposrednih onesnaževalcev prenaša tudi na državo.

Podlaga za predlagano derivacijo modela OID iz OTI je koncept kvalitete politike po Adamu (Adam et al:59, 61, 65): »Ko obravnavamo politiko v smislu njene 'kvalitete', še posebej če imamo ambicijo 'merjenja' tega fenomena in primerjanja različnih enot (v tem primeru so to države), se moramo zavedati, da imamo opraviti z enim najbolj kompleksnih in mnogoplastnih družbenih področij. Sam pojem 'kvalitete' je namreč vrednotno 'obtežen', kar pomeni, da ni neodvisen od vrednotnih predpostavk raziskovalca oz. širše od kulturnega konteksta neke družbe, ki opredeljuje zaželenost določenega tipa politike. ... Opredelitev kvalitete politike se ...sklada s širšim pojmovanjem demokracije, saj zajema politiko tako v smislu izražanja in usklajevanja različnih interesov, politične kompeticije in odnosov med različnimi političnimi akterji kot tudi v smislu oblikovanja politik na različnih družbenih področjih ter obravnava tako institucionalni nivo kot nivo političnega delovanja... V tem smislu se v precejšnji meri ujema s konceptom 'governance', kot so ga opredelili pri Svetovni banki, ki vključuje šest sklopov indikatorjev: javna angažiranost in odgovornost, politična nestabilnost in nasilje, učinkovitost političnih institucij, regulatorna (ne) obremenjenost, vladavina prava ter korupcija ... Pri analizi političnih karakteristik nekega sistema je ključno ugotoviti, ali in v kolikšni meri vplivajo oziroma so povezane z ostalimi razvojnimi performancami družbe«.

Adamov model vsebuje štiri dimenzije (skupine) politike: demokratičnost, stabilnost, učinkovitost in transparentnost. Za to sva politično relevantne indikatorje OTI razvrstila v tri dimenzije kvalitete okoljske politike (demokratičnost, učinkovitost in transparentnost; cf. Adam et. al:61) ter primerjala Slovenijo z drugimi državami na ravni indikatorjev in na ravni spremenljivk.

»Pojem demokratičnosti označuje stopnjo ujemanja aktualnih [okoljskih] institucionalnih

aranžmajev in političnih procesov s standardi poliarhične demokracije« (Adam et al:62). »Učinkovitost politike se nanaša na sposobnost države/politike za doseganje splošno sprejetih družbenih ciljev« (Adam et al:63). V najinem primeru bi to pomenilo sposobnost implementacije pravnega reda EU in okoljske integracije politik za doseganje strateških ciljev države. »Pojem transparentnosti [pa] označuje razvidnost razmerij med različnimi institucionalnimi akterji, zagotavljanje vedenja na različnih sistemskih področjih v skladu z [legalno in legitimno] sprejetimi družbenimi normami pravičnosti in sankcioniranje kršitev teh norm«. (Adam et al:64). Konkretno bi to za področje okolja lahko pomenilo izboljšanje indikatorja o rutinskem javnem poročanju, transparentno in široko razpravo o okoljskih temah, konsistentnost resornih ukrepov, jasnost kompetenc upravnih organov in sankcioniranje nedoseganja evropskih in domačih okoljskih norm (Poročilo o razvoju:53).

V najinem modelu spuščava dimenzijo stabilnosti, ker bi ugotavljanje OID na področju stabilnosti okoljske politike zahtevalo drugačno metodološko rešitev in onemogočilo enotno agregatno kvantitativno oceno OID za Slovenijo. Na primer, stabilnost bi lahko bila relevantna kot pokazatelj, da se (v času) indikatorji, kjer smo boljši od drugih, ne poslabšujejo (npr. na račun izboljševanja tistih, pri katerih smo slabši), vendar to pomeni, da zaradi drugačne metode rezultat ne bi bil izražen v isti obliki kot agregatni ID, ampak npr. kot sprememba ranga⁴. Možno pa je proučiti stabilnost na predlagani način povsem ločeno od drugih treh dimenzij kvalitete politike in jo sicer samostojno, vendar v povezavi z drugimi dimenzijami interpretirati, kar bi lahko bil izziv za razpravo o metodoloških rešitvah merjenja OID. Politično relevantne indikatorje WEF smo zato razvrstili le v tri skupine: demokratičnost, učinkovitost in transparentnost.

Pri razvrščanju indikatorjev WEF v omenjene tri dimenzije (skupine) OID je treba poudariti, da je le-to arbitrarno, ker se vse tri skupine med seboj prepletajo in tudi indikatorji so takšni, da se lahko uvrščajo v eno ali drugo skupino (Adam et al:65). Tako npr. učinkovitost delovanja državnih institucij vpliva na razraščanost korupcije, delovanje pravne države vpliva na raven človekovih pravic, odgovornost oblasti ... Tudi določeni indikatorji so take narave, da jih je mogoče uvrstiti v en ali drug sklop. Končni rezultat, tj. obseg OID, pa ni občutljiv na opredelitev teh treh skupin, ker je izračunan kot povprečje vseh indikatorjev iz vseh

⁴ ID je izražen v obliki (X-Yj)/N, pri čemer je X rang Slovenije, Yj rang države z najboljšim dosežkom pri posameznem indikatorju in N št. držav s podatki, kar je podrobno opisano v metodološkem poglavju.

skupin. OID torej ni povprečje skupin, ampak vseh politično relevantnih indikatorjev.

Za vsako področje kakovosti politik sva izmed indikatorjev WEF/OID izdvojila tiste indikatorje, imenujeva jih politično relevantni, za katere ocenjujemo, da med vsemi razpoložljivimi najboljše odsevajo posamezno področje. Izbiro politično relevantnih indikatorjev razloživa s postopkom logičnega izločanja indikatorjev, ki ne sodijo med indikatorje odzivov (po DPSR okvirju).⁵

Tako sva izmed 22 indikatorjev OTI izbrala 8 politično relevantnih indikatorjev: I11, I12, I14, I15, I17, I19, I20 in I21 (tabela 1), ki jih razumeva kot kriterije za primerjavo dosežkov na področju okoljske politike. Ti dosežki so dekomponirani na vidik demokratičnosti, učinkovitosti in transparentnosti, kar omogoča ločevanje ID od neimplementacije.

3.2. Metoda Benchmarking

Glede na to, da WEF za izračun svojega OTI uporablja metodo primerjanja z najboljšimi (benchmarking) je le-ta pristop tudi podlaga za identifikacijo in spremljanje OID. Benchmarking označuje razvrstitev dosežkov na lestvici primerljivih (držav, podjetij, lokalnih skupnosti ipd.) in tako omogoča vrednotenje napredovanja ali nazadovanja na lestvici. Namen te metode je ugotavljanje prednosti in slabosti v primerjavi z drugimi državami, ki slovijo po tem, da so najboljše na področju (okoljske trajnosti), na katerem želimo napredovati. Z letnim spremljanjem rezultatov benchmarkinga je mogoče zaznati dolgoročni trend doseganja okoljske trajnosti⁶.

Bistvo tukaj uporabljene metode benchmarking je, da posamezen politično relevanten indikator predstavlja kriterij benchmarking, po katerem se proučuje OID na vzorcu primerljivih in najbolj relevantnih držav z dobrimi dosežki (EU22, to je EU 15 brez Luksembourga in pristopnice brez Malte in Cipra). Ta vzorec je izbran zato, ker lahko zanj zanesljivo predpostavljamo, da ima enako temeljno minimalno okoljsko zakonodajo in splošne cilje okoljskega razvoja kot Slovenija in torej rangiranje Slovenije s temi državami nakazuje razprtost slovenskega ID glede implementiranosti minimalnega okoljskega pravnega reda EU.

Benchmarking opraviva na ravni indikatorjev (agregirani) in na ravni spremenljivk (dezagregirani).

Aggregirani benchmarking primerja različno sestavljene funkcije obravnavanega sistema s podobnimi sestavljenimi funkcijami v drugih sistemih, npr. državah. Dezagregirani benchmarking pa je tehnika primerjanja različnih osnovnih funkcij obravnavanega sistema s podobnimi osnovnimi funkcijami najboljših sistemov.

3.3. Metodologija spremljanja OID

Za ugotavljanje OID smo politično relevantne indikatorje WEF razvrstili v tri skupine (Tabela 1). Vsaka dimenzija/skupina ID ima različno število variabel. Demokratičnost okoljske politike tvori en sam indikator, učinkovitost trije in transparentnost štirje – skupni ID pa je povprečje indikatorjev (ne dimenzij). Takšna rešitev je pogojena z rešitvami, uporabljenimi že pri konstrukciji OTI. Z analizo občutljivosti OTI (glede na ocene okoljskih ekspertov in poslovnih subjektov o relativnem pomenu indikatorjev) je bilo ugotovljeno, da bi metodologija, ki bi pripisala indikatorjem v OTI različno težo, razvrstitev držav le zanemarljivo malo spremenila. Zato je v osnovnem sistemu teža vseh indikatorjev enaka, in le-ti na splošno ustrezajo celotni pahljači okoljskih trajnostnih vprašanj, pomembnih za mednarodno skupnost (WEF:100-101). Uteži so OTI dane le implicitno preko različne zastopanosti indikatorjev v vsaki komponenti OTI. Enaka logika velja za predlagani model OID, kjer struktura OID ustreza strukturi OTI in je podvržena spremembam, zaradi razvoja njegove metodologije. Tako kot OTI ni občutljiv na opredelitev komponent, tudi OID ni občutljiv na opredelitev dimenzij okoljske politike. Uteži so dane OID implicitno preko različne zastopanosti indikatorjev v dimezijah okoljske politike. Dekomponiranje ID na demokratičnost, učinkovitost in transparentnost torej ne vpliva na obseg ID, ampak omogoča ločevanje različnih razsežnosti ID.

Rezultati so predstavljeni v tabeli 1. Dimenzije okoljske politike so prikazane v prvem stolpcu tabele (kvalitativni vidik OID). V drugem stolpcu tabele je opis indikatorjev in spremenljivk, ki tvorijo posamezno dimenzijo okoljske politike, in se navezuje na OID v tretjem stolpcu. Osenčene vrstice se nanašajo na indikatorje, neosenčene pa na spremenljivke, ki te indikatorje pojasnjujejo. OID po posameznih dimenzijah politike je ovrednoten na osnovi povprečja deficitov pri posameznih indikatorjih, ki sestavljajo določeno dimenzijo. OID za Slovenijo je prav tako

⁵ DPSR (Driving forces, Pressure, State, Response) okvir je vzročno-posledično razvrščanje indikatorjev: indikatorji gonilnih sil, pritiskov, stanja in odzivov.

V modelu sva torej izločila indikatorje gonilnih sil (I13, I16 in I8), pritiskov (I6, I7, I8, I9 in I10) in stanja (I1, I2, I3, I4, I5, I22). V oklepaju so nanizane oznake indikatorjev, kjer 'I' pomeni, da gre za Indikator, številka poleg erke 'I' pa se nanaša na zaporedno številko indikatorja.

⁶ A methodology for benchmarking RTD organisations in CEE, 2002, str. 36

ovrednoten kot povprečje deficitov pri posameznih indikatorjih. Deficiti pri posameznih spremenljivkah dajejo vpogled v strukturo deficita indikatorja, ki ga tvorijo. Ker podatki po spremenljivkah niso na voljo za vse države, ID ni mogoče izpeljati s te ravni. Pojasniti morava še mejna primera. Če deficita ni pomeni, da je Slovenija najboljša oziroma dosega isti rang kot najboljše države. Če ni podatka, to pomeni, da je bila vrednost spremenljivke ocenjena s strani WEF, s tem, da ta ocena ni bila publicirana.

OID se izračuna po obrazcu $(X-Y_j)/N$, pri čemer je X rang Slovenije, Y_j rang države z najboljšim dosežkom pri posameznem indikatorju in N št. držav s podatki. Poševnica je del zapisa in je namenjena ločevanju razlike v rangih in števila držav s podatki. Kadar ima več držav isti podatek in to hkrati vpliva na rang Slovenije, so države združene v skupine in je rang opredeljen v obliki $(Z_s - Z_j)/Z/N$, kjer je Z_s rang Slovenije oziroma skupine, v kateri je Slovenija, Z_j rang države oziroma skupine z najboljšim dosežkom, Z število skupin in N št. vseh držav s podatki. Ni pa nujno, da je država, ki je najboljša pri indikatorju, tudi najboljša pri vseh spremenljivkah, ki ta indikator tvorijo ali pa celo ne razpolaga s podatkom za vse spremenljivke. Zato je deficit pri spremenljivkah merjen do najboljše uvrščene države pri spremenljivki, ki je hkrati med prvimi tremi državami pri indikatorju. Sicer pa ta odločitev ne vpliva niti na deficit pri indikatorju, niti na dekomponiran deficit po skupinah, niti na deficit Slovenije.

Takšna opredelitev ID je širša kot tista v SGRS, kjer je le-ta opredeljen iz prepada med slovenskim pravnim redom in okoljsko prakso. Vendar glede na to, da Slovenijo primerjamo z najboljšimi državami v skupini držav, ki teži k enakim minimalnim standardom okoljskega upravljanja (EU22), to razliko lahko zaradi grobosti metode in podatkov sprejmemo kot neproblematično.

OID je nazadnje ocenjen glede na najboljše države tudi opisno (zelo majhen, majhen, velik ali zelo velik). Za potrebe opisnega izražanja so države razvrščene v štiri enako široke razrede.⁷ V naslednjem razdelku bova pokazala, kako OID ovrednotiti še dinamično.

3.4. Evalvacija dinamike OID

Za ugotavljanje spremembe velikosti okoljskega implementacijskega deficita po treh dimenzijah politik uporabiva enostavni križni račun za 22 držav iz osnovnega vzorca:

$$\Delta p_i^k = \frac{(p_{i,t-1}^k - p_{i,t}^k) \cdot 100}{22}, \quad (1)$$

kjer je:

$p_{i,t}^k$ deficit države i pri k -ti dimenziji politik v tekočem letu (l. 2002),

$p_{i,t-1}^k$ deficit države i pri k -ti dimenziji politik v preteklem letu (l. 2001),

Δp_i^k sprememba deficita države i pri k -ti dimenziji politik v odstotnih točkah.

Pozitiven rezultat pomeni manjši ID v tekočem letu glede na preteklo leto, negativen rezultat pa pomeni večji ID v tekočem letu glede na preteklo leto, in sicer za Δp odstotnih točk.

4. Rezultati identifikacije OID Slovenije

Izhodiščna teza, s katero sva se lotila proučevanja, je bila, da ovrednotenje OTI omogoča kvantitativno in tudi kvalitativno ugotavljanje OID. Kvalitativni vidik zajema oceno treh dimenzij okoljske politike in se meri do najboljše uvrščene države pri posameznem indikatorju. Rezultati primerjave politično relevantnih indikatorjev OID so zbrani v tabeli 1, spremembe v obdobju 2001-2002 pa v tabeli 2.

4.1. Obseg in struktura OID

Slovenski OID je v dimenziji demokratičnosti politike majhen (7./22 v tabeli 1). To pomeni, da Slovenija v osnovnem vzorcu 22 držav za najboljše uvrščeno Belgijo zaostaja sedem mest, kar ocenjujemo kot majhen deficit. S stališča učinkovitosti okoljske politike je OID velik (13./22 v tabeli 1). Najslabše je stanje pri indikatorju regulative in upravljanja, po kateri se Slovenija nahaja na 21. mestu med 22 državami. Na področju transparentnosti politike je OID zelo velik (17./22 v tabeli 1). Sintezno ocenjujemo, da je skupni OID za Slovenijo velik (14./22 v tabeli 1).

Na splošno je korelacija med učinkovitostjo in transparentnostjo javne politike pričakovana. Netransparentnost je lahko posledica neučinkovitosti (npr. skrivanja slabih dosežkov) ali pa je neučinkovitost posledica netransparentnosti (npr. ko odsotnost ali izkrivljenost informacij pogojuje slabe dosežke). Zaradi teh zadnjih

⁷ Po potrebi, tj. v primeru, ko število držav ni večkratnik števila štiri, je zadnji razred razširjen za eno do dve mesti oziroma zmanjšan za eno mesto.

Tabela 1: Okoljski implementacijski deficit Slovenije za leto 2001

DEMOKRA- TIENOST	I11: Temeljne človekove potrebe	deficit do Belgije: 7./22= majhen
	I11/s1: dnevna oskrba s kalorijami p.c. kot delež celotnih potreb	ni podatka
	I11/s2: delež preb. z dostopom do kakov. oskrbe s pitno vodo	Slovenija nima deficita
UČINKOVITOST	I12: Zdravje, pogojeno s stanjem okolja	deficit do Danske 5./22=zelo majhen
	I12/s1: Stopnja smrtnosti otrok zaradi bolezni dihal	deficit do Avstrije 9./20= majhen
	I12/s2: Stopnja smrtnosti zaradi črevesnih infekcijskih bolezni	deficit do Avstrije 6./21= majhen
	I12/s3: Stopnja smrtnosti otrok mlajših od 5 let	Slovenija nima deficita
	I15: Regulatorna in upravljanje	deficit do VB 21./22=zelo velik
	I15/s1: Strogost in doslednost okoljske regulative	ni podatka
	I15/s2: Št. pospeševanja inovacij preko okoljske regulative	ni podatka
	I15/s3: Delež ozemlja s statusom zavarovanega območja	deficit do VB 14./22=velik
	I15/s4: Število sektorskih presoj vplivov na okolje (SEIA)	deficit do VB 9./10/22=zelo velik
	I19: Zmanjšanje izkrivljanj pri javni izbiri	deficit do Finske 13./22=velik
	I19/s1: Cena obogatene bencina (98-oktanski)	ni deficita
I19/s2: Subvencije, ki podpirajo rabo energije in surovin	ni podatka	
I19/s3: Zmanjšanje korupcije	deficit do Danske 11./22=velik	
TRANSPARENTNOST	I14: Vloga diskusije v družbi	deficit do Danske 13./22=velik
	I14/s1: Število organizacij članic IUCN na mio. preb.	deficit do Danske 14./22=velik
	I14/s2: Državlanske in politične svoboščine	deficit do Danske 1./3/22=z. majhen
	I17: Okoljske informacije	deficit do Nizoz. 18./22=zelo velik
	I17/s1: Razpoložljivost trajnostnorazvojnih info.	deficit do Nizozemske 9./16=velik
	I17/s2: Okoljske strategije in akcijski načrti	deficit do Nizoz. 4./6/22=zelo velik
	I17/s3: Št. manjkajočih OTI spremenljivk	deficit do Finske 6./10/22=velik
	I20: Mednarodne obveznosti	deficit do Nizoz. 20./22=zelo velik
	I20/s1: Število članstev v okoljskih medvladnih organizacijah	deficit do Nemčij. 17./22=zelo velik
	I20/s2: Delež izpolnjenih zahtev o poročanju iz CITES	deficit do Nemčije 6./7/22= velik
	I20/s3: Sodelovanje pri Dunajski konvenc./Montrealskem prot.	ni deficita
I20/s4: Usklajenost z okoljskimi sporazumi	ni podatka	
I21: Globalno investiranje/udeležba	deficit do Litve 19./22=zelo velik	
I21/s1: Delež površine gozda v celotni površini gozda (po FSC)	deficit do Češke 5./10/22=velik	
OKOLJSKI IMPLEMENTACIJSKI DEFICIT*		VELIK (14/22)

*ID za Slovenijo je povprečje indikatorjev.

ugotovitev se sprašujeva, kako je takšna politika sploh lahko izpadla demokratična. In prav zato poudarjava, da bi bilo treba v prihodnosti pričujoči eksperiment ponoviti na kompletnih podatkih.

4.2. Sprememba OID v obdobju 2001-2002

V letu 2001 je bil med dimenzijami politike največji okoljski ID pri transparentnosti, vendar se je v letu 2002 tudi najbolj zmanjšal (za 14 odstotnih točk, gl. Tabela 2). Pri demokratičnosti

se je OID v letu 2002 glede na leto 2001 zmanjšal za 8 odstotnih točk (Tabela 2). Pri učinkovitosti pa se je OID povečal za 4 odstotne točke. Sintezno se je okoljski ID v Sloveniji v obdobju 2001-2002 zmanjšal za 9 odstotnih točk (Tabela 2).

OID torej obstaja in je velik, se pa zmanjšuje, kar je posledica tudi tega, da so bili že »doseženi pomembni rezultati na področju izgradnje institucij in pri uvajanju načrtovanih ukrepov varovanja okolja, povečala so se sredstva, namenjena za

Tabela 2: Sprememba velikosti okoljskega implementacijskega deficita

OID	DEMOKRATIČNOST		UČINKOVITOST	TRANSPARENTNOST	OID SKUPAJ
	2001	7 (majhen)	13 (velik)	17 (zelo velik)	14 (velik)
	2002	5 (zelo majhen)	14 (velik)	14 (velik)	12 (velik)
Sprememba 2002 glede na 2001	št. pridob. mest	2	-1	3	2
	odstotne točke	8	-4	14	9

varstvo okolja» (Poročilo o razvoju:52). Dekomponiranje ID na vidik učinkovitosti in poslabšanje te komponente ID pa kaže, da bi z omejevanjem OID sprostil sedaj sicer neučinkovito uporabljene vire (finančne, kadrovske). S povečanjem transparentnosti (široka razprava, javno poročanje ...) in demokratičnosti (več akterjev upravljanja) se na kratki rok povečuje neučinkovitost javnega okoljskega upravljanja, ker se težje dosega integracija vseh povezanih interesov/sectorjev. Na dolgi rok bi se morala zaradi povečanja demokratičnosti in transparentnosti povečati tudi učinkovitost, kar si obeta tudi sama SGRS: »Dobro in enakomerno uveljavljanje pravnega reda znižuje transakcijske stroške (dogovarjanja, nasprotovanja) pri usmerjanju razvoja in olajšuje oblikovanje razvojnih koalicij« (str. 21).

5. Zaključki

Namen najinega prispevka je bil testirati metodološko idejo spremljanja in identificiranja OID za Slovenijo. Uporabljena podatkovna baza je tako skromna, da rezultate obravnava kot eksperimentalno preliminarno oceno. Ocenjujeva pa, da sva z uporabo razpoložljivih virov opozorila, da govorjenje o OID ni nujno samo načelno (kot v SGRS in nasploh) in da tehnično razpravo o OID lahko razširimo tudi na metodo njegovega merjenja.

Ocenjujeva, da je kljub grobosti in eksperimentalnosti predlagani okvir dovolj zgovoren, da lahko postane eden od referenčnih diskusijskih okvirov za prioretiziranje ukrepov okoljskega razvoja Slovenije in daje podlage za scenarijske igre, ki potekajo ob pripravah razvojnih dokumentov (splošnih in posebej okoljskih).

Pomanjkanje upravljaljskih kapacitet okoljske politike je del problema, ki ne izhaja le iz zatečenega stanja, ampak tudi iz aktivnosti varovanja. To razlikovanje je pomembno ravno za Slovenijo, ki ima razmeroma ugodne izhodiščne okoljske (samočistilne) in naravne pogoje (raznolikost, gozd, voda), tudi vse višjo raven normativnih zahtev, a obenem slabo implementacijo novih okoljskih standardov in instrumentov. Pomanjkanje upravljaljskih kapacitet na področju okolja v pomembni meri izvira iz razmeroma hitrega prenosa obsežnega pravnega

reda EU za izenačevanje konkurenčnih pogojev na skupnem evropskem trgu. Okoljska politika je vsiljena s konkurenčnimi pogoji, kar pomeni, da sam pojav ID za okoljsko politiko ni sporen in sam po sebi ne dokazuje nujno nič slabega o okoljski politiki. Če sam pojav ID ni sporen, pa je njegovo obvladovanje odločilno za integriranje konkurenčnih in okoljskih razvojnih ciljev. Obvladovanje OID in ID nasploh je lahko tudi del prizadevanj za zmanjšanje javnofinančnih pritiskov trajnostnega prestrukturiranja razvoja.

Prvi korak k zapiranju OID so bolj kakovostni, vnaprej bolj integrirani predlogi sistemskih aktov. Le na tak način se namreč lahko izognemo nevarnosti, da OID zaznamo le kot deficit, ne pa tudi kot problem neimplementiranosti, se pravi le kot razlog za povečevanje zahtev po virih za varstvo okolja, ne pa tudi po učinkovitejšem izvajanju javnih funkcij na okoljskem področju. OID ni problematičen le kot neuresničenost pravnega reda na področju okolja, ampak precej hujše kot dejavnik, ki preprečuje integracijo okoljskih politik s socialnimi in gospodarskimi. Za državo, ki naj bi imela večje implementacijske težave, to obenem pomeni nižjo globalno konkurenčnost in nižjo dosegljivo blaginjo kot sicer. Zaradi obstoja in učinkovanja OID bi s trajnostno adaptacijo okoljske politike k uresničevanju trajnostnega razvoja lahko prispevali več kot z adaptacijo okoljevarstvenega sistema, njegovih konvencionalnih instrumentov. V Sloveniji nadaljnje zaostrovanje okoljskih pogojev ni nujno najbolj potencialen način trajnostnega povečevanja okoljske blaginje. Slovenske slabosti v ustvarjenih dejavnikih okoljske konkurenčnosti pretehtajo prednosti v naravnih dejavnikih konkurenčnosti.

Če trdimo, da je implementabilnost eden od virov okoljskega upravljanja, bi lahko postavili tudi zahtevo, da ministrstvo, proti kateremu terjatve za neizvajanje njegovih nalog naraščajo, ne more povečati svojega proračuna niti nominalno za nobene namene, ki niso neposredno vezani na znižanje implementacijskega deficita.

Literatura in viri:

2002 Environmental Sustainability Index. WEF, 2002. 297 str.

Adam Frane, Makarovič Matej, Rončević Borut, Tomšič Matevž: Sociokulturni dejavniki razvojne uspešnosti, FDV, Center za teoretsko sociologijo, 2001, 133 str.

Esty Daniel C., Porter Michael E.: National environmental performance measurement and determinants. Daniel C. Esty, Peter K. Cornelius, eds., Environmental performance measurement: The global report 2001-2002. New York : Oxford University Press, 2002, str. 24-42.

Evaluating Socio-Economic Programmes. Pricipal Evaluation Techniques and Tools. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1999. 233 str.

IMD: The World Competitiveness Yearbook, Lausanne : IMD, 2004

Kovačič Art: Merjenje globalne konkurenčnosti držav ter pomen varstva okolja. IB revija, Ljubljana, 35(2001), 4, str. 53-64.

OECD, Integrating Environment and Economy: Progress in 1990s, Paris, 1996, 61 str.

Pelkmans Jacques, Gros Daniel, Ferrer Nuenz Jorge: Long-Run Economic Aspects of the European Union's Eastern Enlargement. Hague : WRR, 2000, 207 str.

Pomladansko poročilo 2000. Ljubljana : UMAR, 2000, 215 str.

Poročevalec Državnega zbora RS, št. 74/V(1999).

Poročilo o razvoju. Ljubljana : UMAR, 2002, 189 str.

Porter Michael E., Linde Claas van der: Green and competitive: Ending the stalemate. Harvard Business Review, B.k., 73(1995), 6, str. 120-135.

Regulatory Impact Analysis: Improving the Quality of EU Regulatory Activity. Brussels : The European Policy Centre, 2001, 22 str.

World Economic Forum: Environmental Performance Measurement, The Global Report 2001-2002, Oxford : Oxford University Press, 2002, 266 str.

World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2003-2004, New York : Oxford University Press, 2004.

Ključne besede: okoljski trajnostni indeks, implementacijski deficit, demokratičnost, učinkovitost, transparentnost

Key words: spatial duration index, implementation deficit, democraticness, efficiency, transparency